

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسم

کتاب نظریه

کتابی در عالی ترین سطح علم
و تحقیق برای انتخاب و معرفی نظریه های برتر
در عرصه علوم انسانی اسلامی

کتاب نظریه در سطحی فرا تر از مجلات علمی پژوهشی

سخن نخست

نظریه، مجموعه‌ای از «مفاهیم» و «گزاره‌های» برساخته از آن مفاهیم است که به نحو سازگار و منسجمی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند تا بخشی از واقعیات این عالم را «تبیین» کند، توضیح دهد و یا در مورد کنترل و مدیریت واقعیات این عالم راه حل ارائه نماید.

بدیهی است یکی از گواراترین ستانده‌های جامعه علمی و عالمان، تولید نظریه است، هر چند آزمون نظریه نیز از اهمیت برخوردار است و منظور از مقالات علمی - پژوهشی عموماً مقالاتی است که محصول مطالعات و پژوهش‌های از این دست است. بنابراین مجلات علمی - پژوهشی با فرض وفاداری به آرم و عنوان خود لزوماً مسئولیت تولید نظریه را برعهده ندارند. «کتاب نظریه» حاوی «نظریه‌های» تولید شده در قلمرو علوم انسانی با رویکرد اسلامی خواهد بود.

سؤال از چگونگی تولید نظریه می‌تواند خاستگاه‌های مختلفی داشته باشد. گاه منظور از تولید نظریه، چگونگی شکل‌گیری آن در ذهن نظریه‌پرداز است. پیداست که این رویکرد پاسخی در چارچوب روانشناسی شناخت برای فهم فرایند شناخت و در نتیجه خروجی‌های شناختاری از ذهن آدمی، می‌طلبد. گاه مقصود از تولید نظریه چگونگی تولید و خلق نظریه یا نظریات از سوی «جوامع مختلف» است. در این صورت پاسخ را باید در چارچوب جامعه‌شناسی شناخت جست‌وجو نمود. جامعه‌شناسی شناخت و معرفت به معنای شناخت تأثیر بسترها و عوامل اجتماعی بر تولید معرفت و نظریه است. گاه منظور، فرایند منطقی تولید نظریه است. در این صورت سراغ روش‌شناسی تولید نظریه را

دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی
با توجه به تجربیات چندین ساله در این عرصه، به این
نتیجه رسیده است که تولید نظریه‌های اسلامی در قلمرو
علوم انسانی از ضرورت بیشتری نسبت به مقالاتی که
با تعریف «علمی - پژوهشی» تولید می‌شوند برخوردار
است. این رویکرد به توسعه ظرفیت علوم انسانی اسلامی
منجر خواهد شد.

از یک منظر می‌توان گفت فرایند نظریه‌پردازی به
ترتیب ذیل تحقق می‌یابد:

فلسفه (معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی)، موضوع
علم، فروض بنیادی و روش، نظریه‌های بنیادی، فروض
کاربردی، نظریه‌های کاربردی، فروض عملیاتی، مدل و
تبیین و پیش‌بینی واقعیت. این فرایند به شکل زنجیر وار
صورت می‌پذیرد و از مباحث معرفت‌شناختی و هستی
شناختی شروع و با تبیین و پیش‌بینی واقعیت فرجام پیدا
می‌کند.

بر این اساس، تولید نظریات بنیادی در علوم انسانی
مهم‌ترین کاری است که باید انجام پذیرد. البته نظریه در
«کتاب نظریه»، نظریات کاربردی را نیز شامل خواهد شد،
در نتیجه، مجموعه محتوای «کتاب نظریه» را می‌توان در

خواهیم گرفت. «کتاب نظریه» حاوی نظریاتی است که در
قلمرو علوم انسانی با ارجاع منطقی و روشمند به «مفاهیم»
و «گزاره‌های دینی» تولید می‌شوند. بنابراین اسلامیت
نظریه با اسلامیت منابع شناخت تعریف می‌شود، در نتیجه
مسلمان بودن پژوهشگر یا پژوهش در مورد فرد و جامعه
اسلامی و یا تولید نظریه فقط به منظور تأمین نیازهای
جامعه اسلامی برای اسلامیت نظریه کفایت نخواهد کرد؛
بنابراین، اسلامیت خصوصیت نظریه است.

اما و در هر صورت آنچه که مهم است آن است که
«مفاهیم» و «گزاره‌های» برساخته از مفاهیم - که ساختمان
«نظریه» را می‌سازند - لزوماً بدیهی نیستند، مفاهیم غیر
بدیهی باید با ارجاع به مفاهیمی که یا نیاز به تعریف
ندارند یا در یک دانش دیگری تعریف شده‌اند تعریف
شوند و نیز گزاره‌ها یا با ارجاع به گزاره‌هایی که نیاز به
استدلال ندارند یا با ارجاع به گزاره‌هایی که در دانش‌های
دیگر مستدل شده‌اند مورد پذیرش واقع شوند.

نظریه‌ی اسلامی در قلمرو علوم انسانی نظریه‌ای است
که در قلمرو مسئولیت علوم انسانی به نحو روشمندی
با ارجاع به مفاهیم و گزاره‌های مستدل دینی استخراج
می‌شود.

چهار بخش تعریف نمود:

بخش نخست در قلمرو فروض بنیادی علوم انسانی است. فروض بنیادی مجموعه مفاهیم و گزاره‌هایی هستند که در نظریه مفروض گرفته می‌شود که می‌توانند بدیهی باشند - البته چنین حالتی بسیار کمیاب است - و یا باید در دانش یا دانش‌های دیگری مورد استدلال واقع شوند. در «نظریه اسلامی» فروض مذکور باید در مجموعه معارف اسلامی قرار داشته باشند.

بخش دوم روش تولید نظریه از فروض بنیادی است، روش نظریه‌پردازی نیز باید در چارچوب عقلانیت اسلامی تعریف‌پذیر باشد. در یک جمع‌بندی، پژوهش در قلمرو «فروض بنیادی و روش» در ذیل عنوان فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی قرار می‌گیرد.

بخش سوم، نظریات بنیادی در قلمرو علوم انسانی است. نظریات بنیادی، نظریه‌هایی هستند که به صورتی روشمند از فروض بنیادی استخراج می‌شوند، نظریاتی که ضرورتی ندارد حتماً در چارچوب رشته‌های متعارف علوم انسانی و اجتماعی قرار گیرند. (هر چند فعلاً طبقه‌بندی متعارف می‌تواند پذیرفته بشود تا زمانی که در فرایند تکاملی کار، طبقه‌بندی جدیدی شکل گیرد).

بخش چهارم، نظریات کاربردی اسلامی است.

البته پژوهش در قلمرو روش نظریه‌پردازی کاربردی نیز می‌تواند در چارچوب بخش فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی قرار گیرد. مدل‌های اسلامی، آخرین بخش تکمیل فرایند نظریه‌پردازی است که البته روش‌های مدلسازی نیز می‌تواند در ذیل عنوان روش‌شناسی قرار گیرد.

اما و در هر صورت جلد اول «کتاب نظریه» اقتضای دارد تا سه نظریه شایسته‌ی دریافت نخستین جایزه جهانی علوم انسانی اسلامی را منتشر کند. مقاله‌ی نخست حاوی نظریه‌ی آیت الله اعرافی در قلمرو «تعلیم و تربیت اسلامی» است. مقاله‌ی دوم ارانه‌ی نظریه پروفیسور چوداری در قلمرو «مبانی معرفت‌شناختی اقتصاد اسلامی و استلزامات آن» است و مقاله‌ی سوم مربوط به نظریه استاد موسویان در قلمرو «بانکداری اسلامی» می‌باشد. مقاله چهارم حاصل تأملات برهم انباشته دکتر عطاءالله رفیعی آتانی از آغاز یک دوره تلاش علمی تاکنون در قلمرو پیشرفت بوده است؛ تأملاتی که طی مقالات و سخنرانیهای متعدد، ابعاد مختلف آن تشریح، تقیح و تکمیل شده و فرایند بارورسازی آن همچنان ادامه دارد.

«کتاب نظریه» می‌خواهد ویتروینی برای نمایاندن و نمایش دادن «نظریه‌های اسلامی» در قلمرو علوم انسانی باشد. کتاب نظریه فرصتی است تا نظریات علوم انسانی اسلامی بدون آنکه محدود به یک رشته علمی خاص باشد (چنانکه ممکن است با نظریه‌پردازی جدیدی این طبقه‌بندی نیز اصلاح و کمال یابد) در کنار یکدیگر ارائه گردد.

از انتشار کتاب نظریه، عالمانی که دغدغه‌ی رشد علم دارند - بدون توجه به رویکرد آن - استقبال خواهند کرد. کتاب نظریه با وفاداری به «روش‌های معقول» این مجموعه را همراه خود خواهد داشت. گروه دوم که پذیرای این کار خواهند بود مومنان به اسلام به عنوان یک عقلانیت جامع زندگی است.

اما کسانی که این فرآیند را نمی‌پذیرند یا با سردی با آن برخورد خواهند کرد نیز بر دو دسته‌اند: دسته نخست کسانی‌اند که علم و علوم انسانی را جهانی می‌دانند و برآنند که این علم با همین خصوصیات و با تجربه غربی آن مطلوب است و کار ما آموختن و عمل کردن به آن و البته تا حدودی پژوهش در قالب همان چارچوب‌ها و

روش‌ها است. دسته دوم کسانی‌اند که معتقدند معارف اسلامی محصور در علوم اسلامی متعارف است و آن علوم نیز با روش‌ها و محتوای انباشته شده تاریخی برای انجام رسالت خود - و البته رسالت علوم تجربه شده از غرب - نیز تواناترند.

کتاب نظریه در این میانه بنا دارد تا در چارچوب پارادایم جمهوری اسلامی در یک «جهاد علمی» برای تولید و ترویج نظریه‌پردازی اسلامی در قلمرو علوم انسانی نقش‌آفرینی نماید.

در پایان لازم به توضیح است که هیئت داوران کتاب نظریه و همینطور فرایند داوری از جهت اعتبار فراتر از هر نشریه علمی - پژوهشی است. در هیچ نشریه علمی - پژوهشی این میزان سخت‌گیری و دقت در ارزیابی مقالات دیده نمی‌شود. داوری مقالات در طی یک فرایند چند مرحله‌ای صورت می‌گیرد: ۱. شناسایی و معرفی محققان و اندیشمندانی که توانایی و قابلیت نظریه‌پردازی دارند. این شناخت و معرفی، توسط اساتید صاحب‌نظر در رشته‌های مرتبط صورت می‌گیرد. ۲. درخواست نگارش طرح اولیه تحقیق و ارزیابی آن در کمیسیون مربوطه و تدوین مقاله

پس از اصلاح و تکمیل طرح اولیه ۳. داوری متن نهایی مقاله توسط سه تن از برجسته ترین محققان و اساتید حوزه ی مربوطه ۴. اصلاح مقاله بر اساس نظرات داوران و ارائه ی آن در نشست تخصصی (در چارچوبی مشابه با کرسی های نظریه پردازی) با حضور افراد صاحب نظری که قبلاً مقاله را مطالعه کرده اند. ۵. اصلاح مقاله بر اساس مباحث مطرح شده در نشست تخصصی.

ضمناً زبان کتاب نظریه به دو دلیل فارسی است: اول، غلبه کمی نظریه پردازان فارسی زبان دوم، اهتمام بر تبدیل زبان فارسی به زبان مرجع. بنابراین مقالات نظریه پردازانه ای که به زبانهای دیگر نوشته شده است باید به فارسی ترجمه و ارائه گردد. تلاش دست اندرکاران این کار خطیر و مهم بر این است که سالانه حداقل سه شماره کتاب نظریه منتشر شود؛ انشاء الله.

بمنه و کرمه

مرکز پژوهش های علوم انسانی اسلامی صدرا
معاونت علمی - پژوهشی